

УДК 159.92

Н. Е. МІЛОРАДОВА,

*кандидат психологічних наук, доцент,
професор кафедри психології та педагогіки факультету № 3
Харківського національного університету внутрішніх справ*

ПРОСТІР ПРОФЕСІЙНОГО РОЗВИТКУ ЯК НЕВІД'ЄМНА СКЛАДОВА ПРОФЕСІОГЕНЕЗУ ОСОБИСТОСТІ

Розглянуто просторовий аспект соціальної та професійної реальності, трикомпонентну психологічну модель професії, до складу якої входять: модель професійного середовища; концептуальна (образно-понятійна) модель професійної діяльності; модель суб'єкта діяльності. Підкреслено значення професійного простору у процесі становлення професіонала-фахівця.

Проаналізовано підходи до розуміння змісту, структури та значення поняття «професійне середовище» в гуманітарних та культурно-історичних дослідженнях. Розглянуто психологічну концепцію Дж. Холланда, яка об'єднала в собі теорію особистості з теорією вибору професії. Зроблено висновок, що професійний розвиток передбачає рух особистості у професійному просторі, залежить від закономірностей психічного розвитку, відбувається у певних соціокультурних умовах.

Ключові слова: професіогенез, модель професії, професійний розвиток, простір професійного розвитку, професійне середовище, характеристика професійного середовища.

Miloradova, N.E. (2015), "The room for the professional development as the part of the professional establishment of the person" ["Prostir profesiinoho rozvytku yak nevidiemna skladova profesiohenezu osobystosti"], *Pravo i Bezpeka*, No. 4, pp. 160–165.

Постановка проблеми. Професійний розвиток особистості є міждисциплінарним феноменом, проблематика якого знаходить своє відображення в межах різних наук. Поняття професійного розвитку як особливо важливого змісту особистісного становлення і самореалізації є точкою перетину таких наукових галузей, як психологія, педагогіка, соціологія, акмеологія, філософія тощо.

Аналіз останніх досліджень та публікацій. У контексті загальнонаукової тенденції ви-

вчення проблематики професійного розвитку на сьогодні сформувався окремі «фахові» теоретичні і прикладні школи професіогенезу, в межах яких розробляються технології розвитку представників відповідних професійних груп: педагогів (Л. Антропова, Н. Волянук, І. Гончарова, Н. Гузій, Н. Кузьміна, А. Маркова, Л. Мітіна та ін.); практичних психологів (І. Бондаренко, Н. Пов'якель, Т. Сікорська та ін.); операторів (В. Бодров, О. Боковиков, В. Вавілов, О. Гордієнко, С. Зінківська, О. Сіваш,

В. Тихомиров та ін.); працівників органів внутрішніх справ (А. Дубнякова, Л. Мороз, О. Томилова, О. Цільмак, О. Хлудова та ін.); лікарів (В. Вербенко, Л. Лебедева та ін.); керівників (Г. Гнеушева, А. Козлова, О. Чирковська та ін.) та інших.

Професійна діяльність дає можливість людині знаходити життєвий сенс у діяльності, яка приносить користь як суб'єкту професійних відносин, так і іншим членам суспільства. Суспільство за допомогою низки соціальних інститутів здійснює контроль над активністю суб'єкта. Ця закономірність апіорі закладена у структурі соціуму, вона перетворює хаос індивідуальних потреб, інстинктів, бажань на стабільний порядок, де кожен член є частиною складної системи взаємозв'язків структурних елементів суспільства [1, с. 31].

Як підкреслює Є. Єрмолаєва у своїх дослідженнях, особистісний професіогенез відбувається у двох напрямках.

1. Формування внутрішньої особистісної професійної ідентичності. Формування внутрішніх засобів професійної діяльності – спеціальних знань, умінь і навичок, необхідних і достатніх для певної предметної сфери, розвиток таких підструктур особистості, як мотивація професійної праці, професійні риси характеру, здатність до професійного спілкування, рефлексія, інтелектуально-творчі якості, адекватний індивідуальний стиль професійної діяльності залежно від психофізіологічних якостей. У ході цього процесу відбувається поступова структурна перебудова особистості, зростає її автономність у вирішенні професійних завдань.

2. Формування зовнішньої особистісної професійної ідентичності. Формування та засвоєння зовнішніх (соціальних) засобів професійної діяльності, що супроводжуються накопиченням певних соціальних регуляторів у професійному співтоваристві; освоєння соціального простору професії, відповідних матеріалів та інформаційних засобів професійної діяльності [2, с. 231–232].

Гармонійність взаємодії внутрішньої та зовнішньої особистісної професійної ідентичності визначає ефективність та продуктивність фахівця. Просторовий аспект професійного зростання особистості займає у цьому процесі не останнє місце. На думку Т. Титаренко, упорядкованість, «буденність» існування людини стабілізує її психологічний простір, робить життя передбачуваним, розміреним [3, с. 111–112]. Професійна діяльність є стандартизованою формою взаємодії людини із соціальним середовищем. Ступінь свободи у професії визначає специфіка діяльності, яку виконує працівник, її технологі-

чна та процесуальна складність, варіативність форм, безпечність для суспільства тощо. Тому у своєму дослідженні ми звернули увагу на професійний простір розвитку особистості та його вплив на формування професіонала-фахівця.

Метою цієї статті є визначення особливостей простору професійного розвитку особистості та характеристика складових професійного середовища у процесі професійного становлення.

Виклад основного матеріалу. Поняття «професіогенез» відображає історичну тенденцію переходу людства від хаотичних спроб та пошуків пізнання дійсності до стійкого і кваліфікованого розвитку, нової цивілізації, заснованої на знаннях і пов'язаної з інтенсивною фаховою спрямованістю. Іншими словами, процес особистісного розвитку і становлення професіонала від початківця до фахівця залежить від історичного розвитку системи професій як соціального інституту, від існуючих освітніх систем та соціально-економічних умов здійснення професійної діяльності [4, с. 61–62].

Спираючись на визначення А. Галактіонова та В. Вавілова, В. Бодров проаналізував саме поняття «професіогенез». Він пояснює, що цей термін наповнений уявленнями, отриманими на підставі вивчення закономірностей, соціального і психологічного розвитку суб'єкта діяльності на етапах професійного шляху. Крім того, поняття «професіогенез» передбачає можливість активного управління процесом професіоналізації [5, с. 332–334].

Процес професіогенезу відбувається шляхом співвіднесення особистістю норм держави, соціуму, професійного середовища тощо з власною моделлю зовнішнього та внутрішнього світу. Професіогенез – це процес розвитку особистості як професіонала – від початківця до творця. Отже, професійний розвиток особистості є системним явищем, що залежить від закономірностей психічного розвитку і відбувається у певних соціокультурних умовах.

Трудова та професійна діяльність займає значне місце у житті людини. Вона супроводжується суб'єктивним відображенням людиною об'єктивної реальності, а це відображення (у формі образів) регулює діяльність в цілому. Чим повніше суб'єкт відображає навколишнє, чим адекватніші його суб'єктивні образи умовам об'єктивної реальності, тим більшими можливостями у виконанні діяльності він володіє [6, с. 37].

Спираючись на ідеї С. Рубінштейна щодо сутнісної специфіки способу буття людини у світі, сучасні дослідники розглядають професійну діяльність як систему відносин людини зі світом, реальним і уявним [7, с. 4].

Для вивчення процесів професійного становлення особистості ми будемо користуватися трикомпонентною психологічною моделлю професії, яка має такі складові:

1) модель професійного середовища. Професійне середовище включає в себе об'єкт, предмет праці, засоби праці, професійні завдання, умови праці, соціальне оточення. Система уявлень (образів) людини про складові професійного середовища складає внутрішню, психічну модель професійного середовища;

2) концептуальну (образно-понятійну) модель професійної діяльності – систему образів взаємодії людини з професійним середовищем, а також образів цілей, результатів, способів їх досягнення;

3) модель суб'єкта діяльності (як сукупність образів, що відображають систему властивостей і відносин людини як члена професійної спільноти); модель самої людини-професіонала (як індивіда, особистості, суб'єкта діяльності та індивідуальності), включаючи систему його властивостей і відносин. Насамперед, це професійна Я-концепція, що розуміється як відносно стійка, більш-менш усвідомлена система уявлень людини про себе в цій професійній діяльності та професії. На основі цих уявлень вона будує свої відносини з іншими людьми, з якими вступає у взаємодію у процесі професійної діяльності [6, с. 35–36].

Кожна із зазначених моделей базується на деяких уявленнях людини про професійні норми, цінності і узагальнені цілі професійної діяльності.

Просторовий аспект соціальної реальності будь-якого масштабу відіграє найважливішу роль у соціальних, економічних, культурних і політичних процесах сучасного світу. Термін «простір» традиційно використовується у природничих науках, а у гуманітарних дослідженнях розглядається як суб'єкт-об'єктна взаємодія природи і суспільства (І. Кант, Е. Дюргейм, П. Сорокін, П. Бурдьє, Т. Парсонс та ін.). Так, для характеристики різноманітних явищ становлення особистості Б. Ананьєв, О. Асмолов, С. Рубінштейн та інші дослідники використовували поняття «простір». Наприклад, С. Бондирева розглядає освітній простір як частину соціального простору людини, де реалізується освітня діяльність, а Д. Фельдшєйн використовував термін «простір дитинства» для аналізу реального розвитку дитини.

У культурно-історичних дослідженнях стало предметом розгляду особистісно-змістовне утворення простору як духовної складової життя людини. Такий підхід до визначення простору представлений у працях Л. Виготського,

В. Зінченка, А. Лурія, О. Леонтьєва та ін. На сьогодні просторові уявлення розглядаються не лише як суб'єкт-об'єктні відносини, а й як середовище, що сприяє та породжує взаємодію між людьми. Так, наприклад, вихідним положенням дослідження соціальної мобільності П. Сорокін вважає поняття «соціальний простір», яке трактує як «деякий всесвіт, що складається з народонаселення Землі». Цей соціальний простір неоднорідний і багатограний, кожен індивід займає в ньому визначене «соціальне становище», яке формується шляхом інтеракції (взаємодії) з іншими індивідами і групами індивідів [8, с. 223–224].

Так, у 1966 р. Дж. Холланд розробив психологічну концепцію, яка об'єднала теорію особистості з теорією вибору професії. Ця концепція і створена на її основі класифікація професій отримали широке поширення за кордоном. Учений підкреслював, що успішність діяльності визначається такими компонентами спрямованості, як ціннісні орієнтації, інтереси, установки, відносини, мотиви. На основі встановлення основних компонентів спрямованості – інтересів і ціннісних орієнтацій – Дж. Холланд виділив шість професійно-орієнтованих типів особистості: реалістичний, інтелектуальний, соціальний, конвенціональний (орієнтований на загальноприйняті норми і традиції), підприємницький і художній.

Поведінка людини визначається не лише її особистісними особливостями, й оточенням, тобто соціальним середовищем, в якому людина проявляє свою активність. Кожна професія створює своє певне середовище. Представники однієї і тієї ж професії багато в чому схожі, їм притаманні спільні погляди, цінності, нахили. Крім того, для них стає характерним спосіб реагування на ситуації, тобто вони демонструють поведінкову спорідненість, створюючи тим самим певне професійне середовище. Кожен тип особистості орієнтований на певний професійний простір: реалістичний – на створення матеріальних речей, обслуговування технологічних процесів і технічних пристроїв; інтелектуальний – на розумову працю; соціальний – на взаємодію з соціальним середовищем; конвенціональний – на чітко структуровану діяльність; підприємницький – на керівництво людьми і бізнес; художній – на творчість [9, с. 115–116].

Дж. Холланд запропонував шкалу пристосованості різних типів особистості до різних професійних середовищ. Вона дозволяє оцінити сумісність особистості з певним професійним середовищем. Згідно з його теорією успіх у професійній діяльності та задоволеність працею залежать, у першу чергу, від відповідності

типу особистості типові професійного середовища, яке створюється людьми, що володіють схожими позиціями, професійно значущими якостями і поведінкою.

Для людини-діяча, професіонала частиною картини світу (як узагальненого образу) є образ професійного середовища. Професійне середовище, за М. Дмитрієвою [10, с. 84–85], включає в себе об'єкт, предмет і засоби праці, професійні завдання, умови праці. Ми погоджуємося із С. Дружиловим, який вважає, що до складу професійного середовища входить і «професійне» оточення. Система уявлень людини про складові професійного середовища (система окремих її образів та компонентів) становить внутрішню, психічну її модель. Зазначена система уявлень (як система образів) синтезує в собі смислові (пізнавальний) і позасмислові (чуттєвий) плани [6, с. 40–41].

Професійне середовище – це сукупність (система) об'єктів і відносин, що виникають у результаті здійснення професійної діяльності; сукупність предметних і соціальних умов праці. До його характеристик належать: 1) об'єкт і предмет праці – характер й система властивостей і взаємин речей, явищ, процесів, якими людина повинна подумки і/або практично оперувати; 2) цілі та завдання праці – результат, якого вимагає або очікує від людини суспільство; 3) засоби праці – пристосування, обладнання та будь-які інші засоби, що підсилюють вплив на предмет праці; 4) фізичне середовище, що включає в себе зовнішні умови діяльності: мікроклімат, температуру, освітленість, шум та інші специфічні умови, особливості робочого місця і приміщення; 5) соціальне середовище – психологічний клімат і соціально-психологічна структура колективу.

Крім того, до характеристик професійного середовища необхідно віднести ще й особливості соціального середовища, що можуть включати в себе: процеси взаємодії та способи організації та реалізації цієї взаємодії; зміст взаємодії; конкретна ситуація взаємодії (розвиваюча, деградуюча); готовність до взаємодії та внутрішньоособистісні умови прийняття змісту взаємодії; результати взаємодії; інформаційна насиченість; екологічність.

Майбутній працівник реконструює зовнішню професійну реальність, намагаючись виокремити у професійному середовищі базові елементи, які його породжують та які є предметом діяльності. Рівень складності аналізу професійного середовища залежить від внутрішньої здатності працівника до професійної діяльності, яка може розглядатися як психофізична готовність та внутрішнє прийняття працівником

професії. Особистість працівника формується у процесі освоєння діяльності під постійним контролем соціального середовища. На початкових етапах професійного розвитку працівник, щоб відповідати очікуванням професійного середовища, наслідує інших, у подальшому, коли його результати стають рівнозначними результатам професіоналів, на яких він орієнтувався, працівник сам перетворюється на еталон, тому у своїй роботі починає орієнтуватися на себе [1, с. 40].

У вивченні особливостей професійної психологічної адаптації М. Дмитрієва підкреслює необхідність виокремлення трьох аспектів професійного середовища: психофізіологічного, до якого належать фізичні умови діяльності; операційного – професійні завдання, знаряддя праці, виконувані операції тощо; соціально-психологічного, що включає в себе соціальні компоненти професійного середовища. При цьому загальний показник адаптованості пропонується вважати задоволеність людини змістом і умовами праці [10, с. 88–89].

Рух особистості у професійному просторі визначається трьома факторами: віковими змінами, що зумовлюють періодизацію розвитку особистості; системою безперервної освіти; провідною професійно орієнтованою діяльністю.

Процес професіоналізації супроводжується інтеріоризацією людиною нормативної (яка склалася у конкретній культурі) професійної моделі, що включає в себе такі етапи: 1) ознайомлення з моделлю через навчання; 2) освоєння моделі через практичну діяльність; 3) ідентифікацію себе з моделлю (включаючи усвідомлення виконуваної професійної діяльності як цінності в ієрархії мотивів особистості; відповідність особистих мотивів професійно значущим, а також відповідність особистої і професійної картин світу).

Висновки. Професійний розвиток передбачає рух особистості у професійному просторі, який залежить від закономірностей психічного розвитку і відбувається у певних соціокультурних умовах. Професійне середовище відіграє значну роль у формуванні професіонала-фахівця. Досягнення людиною успіхів у професійній діяльності спирається на відповідні внутрішні передумови і зовнішні умови. До внутрішніх передумов можуть належать наявність у людини високорозвинених загальних здібностей і певних спеціальних здібностей, навченості, розвинених професійно важливих, емоційно-вольових якостей особистості. До зовнішніх умов належить вплив соціально-економічного середовища та професійного оточення.

Список використаних джерел

1. Кириченко В. В. Психологічні основи професійної адаптації та вибору професії : [навч. посіб.] / В. В. Кириченко. – Житомир : Вид-во ЖДУ ім. І. Франка, 2015. – 110 с.
2. Ермолаева Е. П. Психология социальной реализации профессионала / Е. П. Ермолаева. – М. : Ин-т психологии РАН, 2008. – 347 с.
3. Титаренко Т. М. Життєвий світ особистості: у межах і за межами буденності / Т. М. Титаренко. – Київ : Либідь, 2003. – 376 с.
4. Гордієнко В. І. Основні проблеми дослідження професіогенезу особистості в сучасній психології / В. І. Гордієнко, Л. В. Копець // Наукові записки Національного університету «Києво-Могилянська академія». Соціологічні науки. – Т. 20. – 2002. – С. 59–64.
5. Бодров В. А. Психология профессиональной деятельности. Теоретические и прикладные проблемы / В. А. Бодров. – М. : Ин-т психологии РАН, 2006. – 623 с.
6. Дружилов С. А. Психология профессионализма субъекта труда: концептуальные основания / С. А. Дружилов // Известия Российского государственного педагогического университета им. А. И. Герцена. – 2005. – № 5 (12) : Психолого-педагогические науки (психология, педагогика, теория и методика обучения). – С. 30–43.
7. Суходольский Г. В. Метапсихология как новый подход к пониманию научной психологии / Г. В. Суходольский // Вісник Харківського університету. Серія: Психологія. – 2000. – № 498. – С. 140–143.
8. Погрібна В. Л. Соціологія професіоналізму : монографія / В. Л. Погрібна. – Київ : Алерта ; КНТ ; ЦУЛ, 2008. – 336 с.
9. Резапкіна Г. В. Психология и выбор профессии / Г. В. Резапкіна. – М. : Генезис, 2005. – 208 с.
10. Дмитриева М. А. Психологический анализ системы человек – профессиональная среда / М. А. Дмитриева // Вестник ЛГУ. Серия 6: Психология. – 1990. – Вып. 1. – С. 82–90.

Надійшла до редколегії 12.12.2015

МИЛОРАДОВА Н. Э. ПРОСТРАНСТВО ПРОФЕССИОНАЛЬНОГО РАЗВИТИЯ КАК НЕОТЪЕМЛЕМАЯ СОСТАВЛЯЮЩАЯ ПРОФЕССИОГЕНЕЗА ЛИЧНОСТИ

Рассмотрен пространственный аспект социальной и профессиональной реальности, трёхкомпонентная психологическая модель профессии, в состав которой входят: модель профессиональной среды; концептуальная (образно-понятийная) модель профессиональной деятельности; модель субъекта деятельности. Подчёркнуто значение профессионального пространства в процессе становления профессионала-специалиста.

Проанализированы подходы к пониманию содержания, структуры и значения понятия «профессиональная среда» в гуманитарных и культурно-исторических исследованиях. Рассмотрена психологическая концепция Дж. Холланда, которая объединила в себе теорию личности с теорией выбора профессии. Сделан вывод, что профессиональное развитие предусматривает движение личности в профессиональном пространстве, зависит от закономерностей психического развития, осуществляется в определённых социокультурных условиях.

Ключевые слова: *профессиогенез, модель профессии, профессиональное развитие, пространство профессионального развития, профессиональная среда, характеристики профессиональной среды.*

MILORADOVA N. E. THE ROOM FOR THE PROFESSIONAL DEVELOPMENT AS THE PART OF THE PROFESSIONAL ESTABLISHMENT OF THE PERSON

The author considered the dimensional aspect of the social and professional reality; three-parts psychological model of profession, that includes: the professional environment model, conceptual model of the professional activity, the model of the entity's activity. The author underlined the meaning of the professional room in the process of the professional development.

The article reveals the approaches to the structure and meaning of the professional environment in human and culture researches. Thus, the professional environment is considered in the human sciences as the collaboration of the nature and society. The cultural and historical researches present the room as the part of the human's spiritual life. The author emphasizes that the professional environment includes the set of the objects and relations that appear as the result of the professional activity. The author considers the psychological concept of John Holland, which combined the personality theory and the theory of the career choices.

According to the theory, each personality type is aimed at the specific professional environment (realistic, intellectual, social, conventional, entrepreneurial and artistic) i.e. each profession creates its environment. The significant attention is paid to the description of the features and components of the professional environment that include: object and the subject of the labor, aims and tasks, the means labor; physical environment; social environment.

It is concluded that professional development considers the person's movement in the professional environment. This process depends on the patterns of the psychological development and is applied under specific social and cultural circumstances.

Keywords: *professional establishment, the model of the profession, professional development, the room for professional development, professional environment, the features of the professional environment.*
